

JERZY KACZMAREK

KONCEPCJA *RÉFÉRENTIEL* W EPISTEMOLOGII FERDINANDA GONSETHA

Człowiek we wszelkich swoich działaniach – czy to będą czynności praktyczne życia codziennego, czy postępowanie poznawcze bądź procedury badawcze – odwołuje się do posiadanej wiedzy, poglądów lub do doświadczenia, którego nabył w przeszłości. Innymi słowy, człowiek jako podmiot różnorodnych działań (natury psychicznej, moralnej, społecznej, religijnej, poznawczej, naukowej itd.) postępuje w ramach aktualnie ukształtowanego *référentiel*. Ideę takiego informacyjnego układu odniesienia czy punktu widzenia, jakim jest *référentiel*, Gonseth precyzuje w swojej ostatniej książce z 1975 r. *Le référentiel, univers obligé de médiatisation*¹. Po raz pierwszy Gonseth przybliżył nam to pojęcie w 1970 r. podczas konferencji przeprowadzonej w La Chaux-de-Fonds, której temat brzmiał: „Ne sommes-nous pas tous des philosophes?”² Pomimo że koncepcja *référentiel* została opracowana w końcowym okresie życia i twórczości autora idoneizmu (Gonseth zmarł w 1975 r.), to jednak koresponduje ona z wcześniejszymi jego poglądami przedstawionymi w bogatym dorobku naukowym (22 książki i 165 artykułów), którego początki sięgają 1928 r. Cała jego spuścizna filozoficzna stanowi koherentny system, wyrażający głównie epistemologiczne poglądy racjonalizmu otwartego na doświadczenie. Idea *référentiel* pozwala spójnie powiązać wszystkie wątki „filozofii otwartej”.

DR JERZY KACZMAREK – Katedra Filozofii Przyrody Nieożywionej na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: jerzy.kaczmarek@kul.lublin.pl

¹ Lausanne 1975.

² E. E m e r y. *Pour une philosophie du dialogue. Les combats singuliers de F. Gonseth*. Lausanne 1995 s. 99 n.

Aplikując pojęcie *référentiel*, a także jednakowe schematy i zasady postępowania badawczego do różnych dziedzin wiedzy ludzkiej, Gonseth zdaje się optować za jej metodologiczną jednością. Sam zresztą często powtarza, że nauki humanistyczne i przyrodnicze, jako dwa porządki poznawcze i badawcze, nie powinny być od siebie odseparowywane³. Za anachroniczny uważa taki podział, który utrzymuje sztuczną linię demarkacji między naukami zwanymi „humanistycznymi” a dyscyplinami matematyczno-przyrodniczymi⁴. Wszelkie postępowanie badawcze powinno być przeprowadzane zgodnie ze wskazaniem „metodologii otwartej”. Metodologia ta ma być zrekonstruowana na podstawie analizy praktyki badawczej uczonych. Chodzi tu głównie o rekonstrukcję sposobu postępowania badawczego, które dokonuje się na terenie nauk fizykalnych. Tym samym Gonseth staje się rzecznikiem metodologicznego naturalizmu.

Do *référentiel* badacza należy więc zasada „otwartości na doświadczenie”, dzięki której gonsethowski neoracjonalizm przeciwstawia się fundamentalizmowi racjonalizmu kartezjańskiego. W ramy *référentiel* włącza się wszelkie dane wstępne, które zawiera sytuacja wyjściowa badania. Mogą to być odpowiednie poglądy oraz intuicje badacza, zasady metodologiczne czy dane empiryczne. *Référentiel* może się zmieniać, a jego ewolucja koresponduje z postępowaniem poznawczym nauki.

Odwołując się do rozważanego pojęcia, Gonseth próbuje odpowiedzieć m.in. na dwa podstawowe pytania:

Jaki zachodzi związek pomiędzy poznaniem naukowym a subiektywnymi strukturami poznawczymi podmiotu epistemicznego?

Jaki wpływ na naukę wywierają formacje intelektualne określonego środowiska kulturowego?

Pojęcie *référentiel* odgrywa rolę wyjaśniającą w sytuacjach, gdzie jest stawiany problem obiektywności czy adekwatności poznania. Ułatwia opisywanie oraz interpretowanie relacji, jakie człowiek utrzymuje z jednostkami, z grupami społecznymi, do których się zalicza, i ze środowiskiem naturalnym, w którym się znalazł. Zakres aplikowania tego pojęcia rozciąga się na wszelkie dziedziny działania człowieka jako bytu myślącego⁵.

---

³ F. G o n s e t h. *Référentiel et méthode*. W: t e n z e. *Le référentiel, univers obligé de médiatisation*. Lausanne 1975 s. 149.

⁴ Tamże s. 151.

⁵ A. O r y. *Le dernier livre de F. Gonseth*. „Intervalles”. Revue culturelle du Jura bernois et de Bienne 1990 n° 27 s. 117, 128.

Référentiel wymyka się bezpośredniej obserwacji. Ideę jego organizacji i sposobu funkcjonowania da się uchwycić za pośrednictwem procesów i zjawisk podlegających jego wpływowi (np. w działalności poznawczo-badawczej, moralnej, społecznej, politycznej, religijnej). Na ogół podmiot nie zdaje sobie sprawy, że ma jakiś *référentiel*⁶.

Proces formowania się *référentiel* odpowiada J. Piageta psychogenetycznej koncepcji rozwoju struktur poznawczych. Filozoficzne rozważania Gonsetha nawiązują również do odpowiednich poglądów L. Brunschvicga i G. Bachelarda.

Celem artykułu jest zrekonstruowanie epistemologicznych poglądów F. Gonsetha związanych z pojęciem *référentiel*. Tematyka taka nie była, jak dotąd, podejmowana w polskiej literaturze filozoficznej. Wysiłek zmierzający do przedstawienia idei *référentiel* jest uzasadniony ze względu na możliwość włączenia jej do aktualnych dyskusji nad uwarunkowaniami zmian wiedzy naukowej. Recepcja tej idei może przyczynić się do pełniejszego zrozumienia fenomenu poznania naukowego.

I. POJĘCIE RÉFÉRENTIEL

W znaczeniu potocznym nazwa *référentiel* oznacza różne przedmioty epistemiczne: plany, mapy geograficzne, rozkłady, programy, katalogi, prawa, reguły, słowniki i teksty, a także wszelkie obiekty fizyczne. Stanowią one układy odniesienia niezbędne dla naszych zachowań psychomotorycznych czy działań intelektualnych.

W geometrii analitycznej nazwa ta desygnuje układ osi współrzędnych, pozwalający jednoznacznie wyznaczyć położenie punktów na płaszczyźnie czy w przestrzeni.

W kinematyce – w wyniku wprowadzenia, obok współrzędnych przestrzennych, współrzędnej czasowej – *référentiel* jako układ odniesienia nadaje się do charakteryzowania zjawiska ruchu ciała. Od wyboru układu odniesienia zależy stwierdzenie faktu ruchu oraz opis sposobu poruszania się rozpatrywanego obiektu.

W fizyce relatywistycznej *référentiel* ustanawia świat własny obserwatora⁷.

---

⁶ Tamże s. 119.

⁷ Tamże s. 118. Zob. też: F. B o n s a c k. *Glossaire*. „Intervalles”. Revue culturelle de Jura bernois et de Bienne n° 27 s. 150.

Praktyka używania języka jest również wyznaczona poprzez *référentiel*. Określone posługiwanie się językiem jest związane z sytuacją, w jakiej znalazł się podmiot, oraz z jego uwarunkowaniami psychicznymi, społecznymi, intelektualnymi, a także aksjologicznymi czy filozoficznymi⁸.

Zdaniem Gonsetha człowiek we wszystkich swoich działaniach przyjmuje zawsze jakiś układ odniesienia, w ramach którego jego zachowanie staje się zrozumiałe. Odniesienia te mogą stanowić zarówno wcześniej nabyte idee, jak i obiekty materialne. W procesach poznawczych mamy informacyjne układy odniesienia, które determinują sposób naszego myślenia i rozumienia. *Référentiel* jest czynnikiem odpowiedzialnym za stan harmonii pomiędzy podmiotem a tym, co względem niego jest transcendentne. Nowy *référentiel* może ukazać nam dawne kwestie w zupełnie nowym świetle. Gonseth rozpatruje różne rodzaje *référentiels*: naturalne i sztuczne, indywidualne i kolektywne, normalne i patologiczne⁹.

Référentiel jest zbiorem warunków wstępnych, bez których systematyczna aktywność ludzka nie mogłaby mieć miejsca. Przedstawia się go jako system odniesień informacyjnych, w powiązaniu z którym formułujemy sądy. Jest to przestrzeń naszej wiedzy, w obrębie której usytuowujemy wszelką działalność podmiotu oraz umiejscawiamy rzeczy i zdarzenia¹⁰. Gonseth przyjmuje, że każdy podmiot (indywidualny bądź kolektywny) ma zintegrowany układ odniesień, który pomaga korygować zachowanie i pozwala egzystować w świecie. Taki układ – zwany *référentiel* – jest więc niezbędny dla podmiotu poznającego i działającego¹¹.

Gonseth interesował się także genezą *référentiel*. W tym względzie śledził J. Piageta badania nad kształtowaniem się inteligencji u dziecka. Akceptował wyniki tych badań ustalające, że podmiot epistemiczny ma pewne wrodzone predyspozycje, dające możliwość rozwinięcia się dojrzałych struktur poznawczych. Byłyby to mechanizmy asymilacyjno-adaptacyjne. Natomiast inne elementy związane ze sferą intelektualno-poznawczą podmiotu muszą być nabyte w wyniku jego twórczego wysiłku w konfrontacji z rzeczywistością transcendentną¹².

---

⁸ F. G o n s e t h. *Préface*. W: t e n ż e. *Le référentiel* [...] s. 28.

⁹ E m e r y, jw. s. 98-102; J. K a c z m a r e k. [Rec.] *E. Emery. Pour une philosophie du dialogue. Les combats singuliers de Ferdinand Gonseth*. Lausanne: L'Age d'Homme 1995. „Roczniki Filozoficzne” 45:1997 z. 3 s. 272-279.

¹⁰ B o n s a c k, jw. s. 150 n.

¹¹ O r y, jw. s. 119.

¹² Tamże s. 121.

Rozpatrując rezultaty badań ontogenetycznych lub w następstwie dokonanej analizy postępowania naukowego dochodzi się do wniosku, że *référentiel* „indywidualny” (w przypadku podmiotu jednostkowego) zawiera następujące składniki:

- 1) elementy operacyjne (wiadomości, przekonania, opinie, poglądy, umiejętności, przyzwyczajenia, techniki komunikowania się itp.);
- 2) struktury podmiotowe, które grupują i organizują elementy operacyjne i stanowią prefigurację myślenia;
- 3) działania wewnętrzne (uformowanie i asymilacja nowych elementów, utrzymywanie i adaptacja struktur);
- 4) sposoby egzystowania podmiotu, które integrują wszelkie jego elementy operacyjne i orientują całość ku szukaniu elementów nowych, ku otwarciu się na doświadczenie i na komunikację, ku poszukiwaniu jak największej autonomii systemu stanowiącego *référentiel*.

Każdy podmiot ma swój własny *référentiel*. *Référentiels* „indywidualne” różnią się w zależności od predyspozycji psychofizycznych podmiotu, od jego wrażliwości, nastawień i doświadczeń osobistych. Są więc *référentiels* bardziej lub mniej skuteczne, bardziej lub mniej dostosowane do wymogów określonych działań. Wśród nich są również i takie, które mają wady i braki (*référentiels* „patologiczne”). *Référentiels* „patologiczne” mogą stanowić przeszkody w osiągnięciu normalnej egzystencji podmiotu¹³.

Podmiot jest pobudzany do działania przez nieprzerwany strumień bodźców. Jedne z nich przenoszą informacje pochodzące ze świata transcendentnego i z konieczności są ujmowane oraz interpretowane poprzez *référentiel*. Natomiast drugie pochodzą bezpośrednio od *référentiel* i są zdolne wpływać na działanie i myślenie podmiotu. W konsekwencji historia *référentiel* to historia stałej jego partycypacji w kształtowaniu się podmiotu; historia permanentnej adaptacji, transformowania i samoprzekraczania się struktur podmiotowych. Przemiana *référentiel* może być warunkiem koniecznym do zasymilowania danych empirycznych, do osiągnięcia większej skuteczności działań, do przewyciężania przeszkód (np. natury epistemologicznej) bądź do skorygowania zauważonych błędów¹⁴.

Do uformowania się *référentiel* jako układu odniesienia naszej działalności w określonej sytuacji przyczyniają się bodźce informacyjne. Źródłem informacji może być świat transcendentny (np. wrażenia zmysłowe wywołują

¹³ Tamże s. 119 n.

¹⁴ Tamże s. 120 n.

w nas obraz pejzażu, który może służyć za *référentiel* „przelotny”). Odpowiednie bodźce mogą również pochodzić od nas samych w postaci genetycznie uwarunkowanych predyspozycji, skłonności czy mechanizmów zachowań. Egzystowanie w jakiejś grupie społecznej wiąże się też z dostarczeniem (i wymianami) określonych informacji. Wszelkie bodźce informacyjne mogą wpływać na umacnianie się *référentiel* bądź doprowadzają do zmiany wcześniej uformowanych układów odniesienia, które zawsze pozostają w stanie niedokończenia czy niekompletności¹⁵.

Référentiel pełni funkcję pośrednika interpretującego wszelkie formy informacji, które docierają do podmiotu. Epistemolog może zdać sprawę z poznania naukowego tylko poprzez zawartość posiadanego *référentiel*¹⁶. *Référentiel* „epistemologa” zawiera informację dotyczącą stanu różnych dyscyplin naukowych oraz sposobów i praktyk badania naukowego. Niezbędny jest tu również stosowny język do prowadzenia dyskursu. Należy uwzględnić, że wszelkie elementy składające się na taki układ odniesienia podlegają ewolucji, a ich przyszłej postaci nie jesteśmy w stanie przewidzieć¹⁷. W rezultacie *référentiel* „epistemologiczny” dostarcza bardziej lub mniej sumarycznego obrazu nauki i jej ewolucji¹⁸.

Wprowadzenie przez Gonsetha pojęcia *référentiel* (lata siedemdziesiąte) nie zmusza go do zanegowania lub modyfikowania wcześniejszych ustaleń epistemologicznych. Koncepcja *référentiel* pozostaje spójna z jego dotychczasowymi poglądami. Już we wcześniejszych swoich dziełach (lata trzydzieste) Gonseth wielokrotnie mówił, że poznanie jest wynikiem „zgodności schematycznej” między „rzeczywistością niedokończoną” a „umysłowością stającą się”. W procesie poznawczym między podmiotem a rzeczywistością transcendentną zaznacza się pewien dialog, gdzie oba elementy wydają się otwarte na nowe doprecyzowania i ujęcia¹⁹.

Problem zgodności tego, co racjonalne (pochodzące od podmiotu), i tego, co rzeczywiste, nie jest nigdy sformułowany w terminach definitywnych i zamkniętych raz na zawsze. Pojęcie *référentiel* Gonseth łączy z ideą „zasady integralności”, czyli z wzajemnymi relacjami, które wiążą podmiot episte-

---

¹⁵ G o n s e t h. *Préface* s. 30 n.

¹⁶ T e n ż e. *Epistémologie et référentiel*. W: *Le problème de la connaissance en philosophie ouverte*. Réd. E. Emery. Lausanne 1990 s. 204.

¹⁷ Tamże s. 200 n.

¹⁸ Tamże s. 206.

¹⁹ E. E m e r y. *La notion de référentiel dans la philosophie gonséthienne*. W: *Le problème [...] s. 38.*

miczny z przedmiotem poznania. Upada tu perspektywa zarówno czystego empiryzmu, jak i czystego racjonalizmu. Gonsseth przyjmuje stanowisko anty-fundamentalizmu. Nie szuka więc trwałego fundamentu poznawczego ani w podmiocie, ani poza nim. „Strategia fundamentu” jest zastąpiona „strategią zaangażowania”. Ta ostatnia ujmuje podmiot w jakiejś określonej sytuacji badawczej, w której jest on „zanurzony” i od której zaczyna proces poznawczy. Nie jest to bynajmniej „sytuacja zerowa”. W każdej chwili badacz jest uwikłany w rozmaite czynniki natury teoretycznej, empirycznej, metodologicznej czy aksjologicznej – stanowiące jego *référéntiel*. Uczony nie powinien również się łudzić, że znajdzie się kiedyś w „sytuacji ostatecznej”, gdzie nie byłoby już miejsca na wysubtelnienie schematów poznawczych. Prezentowane stanowisko jest wyrazem gonssethowskiego idoneizmu oraz idei otwartości²⁰.

II. ROLA RÉFÉRENTIEL W PROCESIE POZNAWCZYM

Gonsseth nie kwestionuje możliwości poznania rzeczywistości transcendentnej, gdzie przedmiot poznania wraz ze swoimi własnościami byłby niezależny od podmiotu. Ale twórca idoneizmu jednocześnie zauważa, że analiza teoriopoznawcza nie może ograniczać się do prostych konstatacji realizmu epistemologicznego i ontologicznego. Trzeba uwzględnić oraz starać się zrozumieć i wyjaśnić, jakie związki ustalają się między przedmiotem a poznającym go podmiotem epistemicznym²¹.

W celu przedstawienia drogi poznawczej wiodącej od obiektu do ujęcia go w świadomości podmiotu Gonsseth wyróżnia i omawia jej cztery etapy.

Pierwszy etap jest typowo fizyczny. Promienie świetlne, emitowane lub odbijane przez obiekt, dochodzą do rogówki oka. Na tym etapie ewentualne wyjaśnienie będzie dotyczyć jedynie zjawisk fizycznych związanych z propagacją fal elektromagnetycznych określonej długości. Odbywać się ono będzie w języku fizyki.

W drugim etapie procesu poznawczego promienie świetlne przenikają rogówkę, następnie są załamywane przez soczewkę gałki ocznej i padają na siatkówkę. Na siatkówce powstaje wówczas obraz obserwowanego obiektu. Na tym poziomie procesu poznawczego nie można jeszcze mówić o świadomej percepcji przedmiotu. Rozważania przeprowadza się tutaj w kategoriach

²⁰ Tamże s. 38 n.

²¹ F. G o n s e t h. *Langue et méthode*. W: t e n ż e. *Le référéntiel* [...] s. 47 n.

optyki geometrycznej. W odróżnieniu od czysto fizykalnego charakteru opisywanego procesu pierwszego etapu tutaj należy jeszcze dodać zjawisko akomodacji oka. Akt akomodowania jest wynikiem biocybernetycznego dostosowywania się podmiotu do środowiska.

Wreszcie trzeci etap prowadzi od danych zawartych na siatkówce do „ośrodków interpretacji”. Przekraczając siatkówkę, nośniki informacji zmieniają swoją fizyczną naturę. To, co rozchodzi się wzdłuż nerwu optycznego, jest radykalnie różne od fali świetlnej. Zjawisko obrazu czasoprzestrzennego zostało przetransponowane na impulsy elektryczne zawierające informacje o tym obrazie. W zasadzie ażeby tego typu przekaz był wykonalny, wystarczy dysponować dwoma systemami kodowania, strategią przejścia między pierwszym systemem a drugim i odpowiednimi środkami technicznymi. Ale czy na końcu tego kanału komunikacyjnego podmiot dokonuje jedynie zebrania bodźców informacyjnych, na podstawie których jawi się jemu adekwatny obraz obserwowanego przedmiotu? Czy owe bodźce, osiągnąwszy „ośrodki interpretacji” podmiotu, bezpośrednio docierają do jego świadomości w postaci wierzonego obrazu rzeczywistości transcendentnej?²²

W przypadku przyjęcia takiego rozwiązania całkowicie anuluje się „fenomenologiczny wymiar subiektywności”. Pomija się rolę „struktur subiektywności”, a więc wpływ *référentiel* podmiotu na postrzeganą rzeczywistość²³.

Kładąc nacisk na pojęcie informacji, Gonthier pragnie uczynić bardziej zrozumiałym, czym są „struktury subiektywności”. Te ostatnie nazywa też „strukturami fenomenologicznymi”²⁴.

Przyjęcie epistemologicznego realizmu bezpośredniego kłóci się z niektórymi powszechnie znanymi faktami:

Nie zgadza się on z wynikiem eksperymentu z okularami dającymi odwrócony obraz obserwowanego przedmiotu. Po pewnym czasie noszenia takich okularów przedmiot nie jest już postrzegany jako odwrócony. Pomimo że bodźce pozostają ciągle takie same, subiektywne obrazy stają się zgodne (a nie odwrócone) z odpowiadającymi im przedmiotami. W eksperymencie tym ujawniła się więc zdolność podmiotu do akomodacji dążącej do przywrócenia normalnego stanu rzeczy. Zaznacza się tu wpływ wcześniej ustalonego *référentiel* podmiotu.

---

²² Tamże s. 49-52.

²³ Tamże s. 52 n.

²⁴ Tamże s. 46.

Bezpośredniość takiego realizmu uniemożliwia wyjaśnienie faktu doznawania halucynacji czy pojawiania się obrazów podczas snu. W świadomości człowieka, po odpowiednim pobudzeniu fizycznym, psychicznym czy chemicznym, mogą pojawić się halucynacje przedstawiające kolory, dźwięki, przestrzenność, czasowość itd. Zważywszy, że tego typu stany występują nawet w przypadku braku aktualnego kontaktu zmysłowego z przedmiotami wywołującymi podobne wrażenia, trzeba przyjąć istnienie potencjalnych obrazów (kolorów, dźwięków itd.) w *référentiel* podmiotu, które w sprzyjającej okazji mogą się zaktualizować w świadomości²⁵. Według Gonsetha zbiór przedstawień wirtualnych tworzy „strukturę subiektywności”²⁶. Świadomość zaś nie jest niczym, jak „teatralną sceną dla świata subiektywności”²⁷.

Przyjęcie realizmu bezpośredniego nie daje podmiotowi możliwości ingerencji w swój system cybernetyczny (np. w celu osiągnięcia lepszej akomodacji struktur poznawczych asymilujących nowe informacje).

Teoriopoznawcze stanowisko realizmu bezpośredniego należy zatem uważać za nazbyt upraszczające zagadnienie relacji między podmiotem a przedmiotem poznania. Chcąc wyjaśnić, jak dokonuje się przejście bodźców informacyjnych od „ośrodków interpretacji” do ujęcia ich w postaci obrazu rzeczywistości w świadomości podmiotu, Gonseth wprowadza jeszcze jedną fazę procesu poznawczego²⁸.

Zarysowuje się więc czwarty etap powiązania informacyjnego, które wiedzie od obiektu do podmiotu epistemicznego. Twórca idoneizmu usytuowuje tu tzw. sektor fenomenologiczny²⁹. W ten sposób w procesie poznawczym zaznacza się determinująca rola „struktur subiektywności”. Docierające do nas bodźce informacyjne składają się na pewien obraz, który podlega odpowiedniej aktualizacji w ramach możliwości *référentiel* podmiotu. Dopiero po takim zabiegu otrzymana treść informacyjna pojawia się w świadomości podmiotu³⁰.

Konsekwencją tego typu rozwiązania jest stanowisko epistemologicznego realizmu pośredniego, gdzie proces powstawania w świadomości obrazu rzeczywistości transcendentnej jest otwarty na możliwości interpretacyjne wypra-

---

²⁵ E m e r y. *Pour une philosophie du dialogue* s. 60 n.; F. G o n s e t h. *L'Homo Phénoménologique*. „Dialectica” 19:1965 H. 73-74 s. 63 n.

²⁶ Tamże s. 65.

²⁷ Tamże s. 64.

²⁸ E m e r y. *Langue et méthode* s. 53.

²⁹ Tamże s. 56.

³⁰ Tamże s. 57-59.

cowanego *référentiel*. Ten ostatni okazuje się niezbędnym (aczkolwiek nie niezmiennym) pośrednikiem w procesie poznania.

„Struktury subiektywności” zachowują pewną autonomię. Dzięki nim podmiot ma zdolność tworzenia obrazów w swojej świadomości. Jednakże to, co się w niej jawi, nie jest niezależne od odpowiednich bodźców, które mogą pochodzić z zewnątrz (od świata transcendentnego) bądź też mogą to być immanentne bodźce podmiotu (np. wczuwanie się czy wyobrażanie sobie)³¹.

Optując za tego typu koncepcją teoriopoznawczą, napotyka się problem braku kryteriów realności przedmiotu poznania – czy obrazy pojawiające się w świadomości są wynikiem marzeń sennych, czy są raczej skutkiem działania bodźców informacyjnych rzeczywistości transcendentnej.

III. RÉFÉRENTIEL JAKO INFORMACYJNY UKŁAD ODNIESIENIA

W akcie poznawczym *référentiel* jest „miejszem spotkania się” tego, co obiektywne, z tym, co subiektywne. Za pośrednictwem strumienia informacji *référentiel* „łączy” przedmiot poznania z podmiotem epistemicznym. Konfrontuje podmiotowe struktury poznawcze zawierające treści obrazów rzeczywistości ze światem transcendentnym. *Référentiel* pełni funkcję niezbędnego pośrednika, uzgadniającego subiektywność z obiektywnością – to, co podmiotowe, z tym, co przedmiotowe³².

W procesie poznania zaciera się granica między elementami apriorycznymi a empirycznymi. Nie ma możliwości wyizolowania, a tym samym poznania takich wyabstrahowanych elementów. Nie można zatem optować za epistemologicznymi koncepcjami skrajnego aprioryzmu czy czystego empiryzmu.

Dane spostrzeżeniowe podmiot interpretuje na podstawie określonego *référentiel*. Ten ostatni jawi się jako zintegrowany układ odniesienia, mający możliwość zdeterminowania i zorientowania wydawanych sądów, podejmowanych decyzji i działań podmiotu. Zdarza się, że w danej okoliczności dla jakiejś wspólnoty przybiera on postać *référentiel* „kolektywnego”, bardziej lub mniej obowiązującego jej członków. W przypadku skrajnym będzie się mówiło o ideologii, gdzie nikt nie działa ani nie myśli bez odwoływania się do jakiegoś systemu poglądów oraz idei społecznych, politycznych, religijnych, filozoficznych czy światopoglądowych³³.

³¹ G o n s e t h. *L'Homo Phenomenologicus* s. 63.

³² O r y, jw. s. 127.

³³ G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 144.

Jedną z bardziej znaczących kwestii poznania ludzi i społeczności będzie zagadnienie stosunków koegzystencji między odpowiadającymi im *référentiels* „indywidualnymi” bądź „kolektywnymi”³⁴.

Kartezjusza sposób postępowania badawczego można ująć jako przykład filozofii aplikującej określony *référentiel*. Metoda kartezjańska jest opracowana w kontekście *référentiel* filozofii skrajnie racjonalistycznej, kultywującej strategię fundamentalizmu³⁵. Nie ma możliwości wzniesienia jakiegokolwiek metody postępowania badawczego nie opierając się na żadnym *référentiel*, tzn. nie odwołując się do jakiegokolwiek filozofii, poglądów, idei, koncepcji, pojęć czy przekonań, z którymi ta metoda by się integrowała.

Od razu zaznacza się problem: jak wykazać prawomocność przyjętego *référentiel-R*. Odwołując się do *référentiel-R'* (poprzednika-R), który sam wymaga uzasadnienia, narażamy się na błąd „ciągu w nieskończoność”. Z kolei powołując się na jakiś niepodważalny *référentiel* pierwotny, stoimy na stanowisku fundamentalizmu w teorii poznania.

W celu rozwiązania tego problemu Gonseth sięga do praktyki postępowania uczonych. Zauważa, że żadne badanie naukowe nie dokonuje się w próżni. Rodzi się w określonej sytuacji wyjściowej, zawierającej jakiś zbiór założeń, poglądów, informacji teoretycznych i empirycznych oraz wiedzy, doświadczeń i możliwości poznawczych podmiotu. W procesie badawczym uczony odwołuje się więc do aktualnie zastanej sytuacji poznawczej, która będzie mu służyła za *référentiel*. W danej chwili ma to być najlepszy *référentiel*, na jaki taka określona sytuacja pozwala³⁶. W ten sposób zostaje tutaj zaaplikowana gonsethowska koncepcja idoneizmu.

Początkowo postępowanie badawcze jest dostosowywane do takiego optymalnego układu odniesienia, ale pod warunkiem, że *référentiel* nie pozostaje stabilny, lecz jest zdolny do doskonalenia się³⁷.

Według Gonsetha wartościowa metoda badawcza przyjmuje ideę „otwarcia na doświadczenie”. Pod wpływem nowych faktów czy ustaleń poznawczych *référentiel* może ulec zmianie. Wyraża się w tym jego dialektyczność.

W każdym momencie badawczym poznanie dokonuje się za pośrednictwem układu odniesienia, w którym odzwierciedla się stanowisko podmiotu epistemicznego. Niezbędność *référentiel* wynika z kondycji ludzkiej. Ten, który aktualnie mamy do dyspozycji, został wypracowany przez nasz dotychczasowo-

³⁴ T e n ż e. *Science, philosophie et foi*. W: t e n ż e. *Le référentiel* [...] s. 118 n.

³⁵ T e n ż e. *Référentiel et méthode* s. 135.

³⁶ Tamże s. 158.

³⁷ Tamże.

wy wysiłek poznawczy. Nie można zatem go nie zaakceptować w danej chwili aktu poznania, tym bardziej gdy nie ma się innego, alternatywnego układu odniesienia. Aktualny *référéntiel* zawiera dane wstępne każdego procesu badawczego³⁸.

Na gruncie danego *référéntiel*, do którego badacz z konieczności się odwołuje, dokonuje się konfrontacja elementów poznawczych, które są właściwe podmiotowi, z tym, co jest względem niego transcendentne³⁹. Związek podmiotu epistemicznego z przedmiotem poznania zachodzi zawsze za pośrednictwem jakiegoś układu odniesienia. W konstytuowaniu tego ostatniego podmiot ma swój czynny udział⁴⁰.

Proces tworzenia się *référéntiel* podmiotu może mieć miejsce tylko w środowisku go kształtującym i zarazem wcześniej uformowanym. Zatem od samego początku to, co jawi się jako subiektywne, musi zawierać znamiona rzeczywistości transcendentnej i *référéntiel* „kolektywnego”⁴¹. (W tym kontekście pozostaje do zbadania kwestia: w jaki sposób ustala się *référéntiel* „kolektywny”).

Gonseth nawiązuje do wyrażenia stosowanego przez J. Monoda, który charakteryzuje byt żyjący jako istotę zawierającą „nośnik projektu egzystowania”, aktualizujący w odpowiednich okolicznościach kształtowanie się struktur poznawczych⁴².

Używanie jednakowego języka komunikowania jest warunkiem istnienia wspólnoty jako bytu kolektywnego. Oprócz języka elementami *référéntiel* „kolektywnego” są religie, tradycje, zwyczaje, struktury socjologiczne, mity, poglądy na świat i człowieka. Zbiór tych elementów gwarantuje urzeczywistnienie i zachowanie się „projektu egzystencji” danej społeczności. Stanowią one inwarianty aktualizujące się w danej grupie społecznej.

Pomiędzy *référéntiel* „indywidualnym” a *référéntiel* „kolektywnym” powinna panować zgodna koegzystencja bądź ustala się „synteza dialektyczna”. W obu przypadkach konieczne jest pogodzenie „projektu egzystencji” indywiduum z „projektem istnienia” kolektywności, w której jednostka trwa, mając możliwość bycia sobą⁴³.

---

³⁸ Tamże s. 159.

³⁹ Tamże s. 173.

⁴⁰ Tamże s. 191.

⁴¹ Tamże s. 192.

⁴² Tamże s. 193.

⁴³ Tamże s. 194-197.

Analiza krytyczna jakiegokolwiek zagadnienia zakłada jakiś układ odniesienia – domaga się przyjęcia stosownego *référentiel*. Jednakże żaden *référentiel* nie jest bezwarunkowo prawomocny i może ulec modyfikacji. Świadczy o tym zmienność zawartych w nim założeń filozoficznych oraz wszelkich poglądów i koncepcji⁴⁴.

Référentiel ujęty na poziomie form zmysłowych także ma możliwość dostosowywania się do nowych sytuacji. Za pośrednictwem takiego *référentiel* następuje związek poznawczy podmiotu z rzeczywistością transcendentną. Deformacja obrazu rzeczywistości (np. za pomocą odpowiednich okularów) wywołuje doznanie anomalii (np. widok skrzywionego słupa telegraficznego) u spostrzegającego podmiotu. Po pewnym czasie, w wyniku zmian kompensacyjnych *référentiel* podmiotu, obserwowane anomalie znikają i obraz rzeczywistości powraca do stanu normalnego (za sprawą nowego bądź zmodyfikowanego *référentiel* słup widziany jest na powrót jako prosty). Po usunięciu czynnika deformującego (tj. po zdjęciu okularów zniekształcających obraz świata) okazuje się, iż rzeczywistość znowu jawi się podmiotowi jako zdeformowana (słup telegraficzny wydaje się skrzywiony, ale w przeciwną stronę niż poprzednio) dopóty, dopóki *référentiel* podmiotu nie powróci do swoich poprzednich struktur (dopiero po pewnym czasie słup telegraficzny będzie spostrzegany jako pionowy)⁴⁵.

Zinterpretowany przez Gonsetha eksperyment pociąga za sobą kilka konsekwencji epistemologicznie doniosłych:

1. Dane spostrzeżeniowe mogą wpływać na modyfikację podmiotowych struktur poznawczych (*référentiel*).

2. Kierunek takich przemian nie jest przypadkowy:

– ma on charakter kompensacyjny – dostosowuje poznawczo podmiot do obserwowanych zmian rzeczywistości;

– spełnia również funkcję ochrony podmiotu przed pozornymi czy złudnymi przedstawieniami rzeczywistości (przed obrazem wygiętego słupa telegraficznego); tym samym zabezpiecza do pewnego stopnia przed relatywizmem teoriopoznawczym.

3. Podczas modyfikacji *référentiel* ujawniają się poznawcze inwarianty podmiotu (w naszym przykładzie – zachowanie wertykalności).

⁴⁴ G o n s e t h. *Epistémologie et référentiel* s. 186 n.

⁴⁵ Tamże s. 193 n.

Référentiel dostosowuje się więc do nowej sytuacji, respektując pewne niezmienniki poznawcze. Żądanie istnienia wertykalności było motorem do konstytuowania się nowego układu odniesienia.

Oprócz wertykalności do stałych kategorii podmiotowych należą również: przestrzenność, czasowość i przyczynowość. Bez takich niezbywalnych wymogów podmiotowych nasze egzystowanie w świecie nie mogłoby zachodzić w takiej postaci, w jakiej się dokonuje. Niezmienniki pozwalają spełniać nasz „projekt egzystowania w świecie”. Są aktualizowane w określonej sytuacji poprzez odpowiedni *référentiel*⁴⁶. Wyznaczają również trwały rdzeń racjonalności (aprioryczności), korespondującej z idealizmem transcendentalnym I. Kanta, elementarną logiką klasyczną oraz z podstawowymi pojęciami geometrii euklidesowej i mechaniki newtonowskiej.

Przedstawione powyżej subiektywne struktury poznawcze wyznaczają *référentiel* „naturalny” – niezbędny dla normalnej egzystencji podmiotu. Intuicyjne ujęcia czasu, przestrzeni czy związku przyczynowego stanowią konieczny system odniesienia, który koordynuje nasze działania i pośredniczy poznaniu na poziomie doświadczenia potocznego. Nasze potoczne przedstawienie np. przestrzeni jest wynikiem aktywności podmiotu. Polega ono na stworzeniu obrazu przestrzennego na podstawie informacji dostarczonych z doświadczeń empirycznych. Takie przedstawienie nie jest ani całkowicie subiektywne, ani zupełnie obiektywne. Ono jest efektem „kompromisu dialektycznego” (twórczej syntezy) pomiędzy pewnymi wymogami bytowo-poznawczymi stawianymi przez podmiot a warunkami narzuconymi przez rzeczywistość transcendentną⁴⁷.

Z kolei układ odniesienia związany z wertykalnością ustanawia *référentiel* „naturalny”, który kształtuje się w wieku dziecięcym⁴⁸. *Référentiel* przestrzenności jest bardziej złożony niż *référentiel* wertykalności. On również formuje się we wczesnym okresie życia ludzkiego i stąd można go także uważać za „naturalny”. Wychodząc od takiego intuicyjnego przedstawienia przestrzeni, dochodzi się na drodze edukacji do przyswojenia, zgodnej z nim, geometrii euklidesowej. W tym względzie Gonseth aprobuje J. Piageta wyniki badań psychogenetycznych. Za sprawą procesu edukacyjnego nabywa się *référentiel* „kulturowy”⁴⁹.

---

⁴⁶ Tamże s. 198.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ E m e r y. *La notion de référentiel dans la philosophie gonséthienne* s. 20.

⁴⁹ Tamże s. 21.

Référentiel stanowi „horyzont rzeczywistości”, w którym są ustalone wyglądy rzeczy – obrazy bardziej lub mniej schematyczne, reprezentujące rzeczywistość transcendentną. Tego typu układ odniesienia, zarówno „naturalny” jak i „naukowy”, jest zdolny zagwarantować efektywną interpretację różnym formom informacyjnym⁵⁰.

Dane empiryczne, które nie byłyby zgodne z obrazami zawartymi w *référentiel*, wywołują stan zakłócenia. W celu uniknięcia takiego stanu i zasymilowania danych empirycznych *référentiel* się akomoduje. Zmiany zachodzą do momentu ustalenia się nowego stanu równowagi poznawczej.

Référentiel nie tworzy więc systemu stabilnego. W danym momencie jest on ustalony, co najwyżej, prowizorycznie. Informacja odczytana przez podmiot nie występuje w stanie czystym, lecz zawsze odnosi się do jakiegoś *référentiel*. Stanowi on dla niej teoretyczno-znaczeniowy system odniesienia, w ramach którego informacja jest interpretowana, a wydobyta z niej treść jest odpowiednio rozumiana⁵¹.

Obok *référentiel* „indywidualnego” Gonseth rozważa *référentiel* „kolektywny”. Ten ostatni stanowi zintegrowany zbiór układów odniesień, które zawiera dana grupa społeczna i do których odwołują się jej członkowie w celu uregulowania czy znormalizowania postępowania i odpowiedniego usytuowania się w świecie. *Référentiel* „kolektywny” odzwierciedla się w języku, kulturze, strukturach społecznych, instytucjach, moralności, ideologiach i mitach. Jako układ odniesienia wywiera on wpływ na sposób zachowania i rozumowania jednostek⁵².

Język będący w użyciu jest faktem kolektywnym z konieczności związanym z jakąś wspólnotą lingwistyczną. Wprowadza w niej *référentiel* „lingwistyczny”. Z kolei ten ostatni jest zawarty (w całości lub w części) w innych *référentiels* – zarówno „indywidualnych” jak i „kolektywnych”. Odzwierciedla on doświadczenia danej społeczności: jej kulturę, wrażliwość, aspiracje. Odgrywa rolę inspirującą w danej wspólnocie⁵³. Poprzez odniesienie do *référentiel* „lingwistycznego” można dokonać interpretacji werbalnych form informacji⁵⁴.

Natomiast w celu dokonania trafnego przekładu z jednego języka na drugi nie wystarczy opanować słownika i gramatyk obu języków. Trzeba tu czegoś więcej – mianowicie należy umieć zamienić jeden *référentiel* na drugi. I to

⁵⁰ G o n s e t h. *Epistémologie et référentiel* s. 196.

⁵¹ Tamże.

⁵² O r y. *Le dernier livre de F. Gonseth* s. 121.

⁵³ Tamże s. 123.

⁵⁴ G o n s e t h. *Epistémologie et référentiel* s. 197.

właśnie w tej ostatniej czynności upatruje się największą trudność pracy translatorskiej⁵⁵.

Obok języka faktem kolektywnym jest również nauka. Jest ona egzystencjalnie związana ze wspólnotą naukową, w której usytuowuje się *référentiel* „naukowy”. Obejmuje on całą naukę wraz z jej słownikiem, symbolami, metodami, zasadami i teoriami. Do podstawowych jego cech zalicza się otwartość na doświadczenie i komunikowalność. *Référentiel* „naukowy” jako dość przekonujący układ odniesienia wpływa na postępowanie ludzkie. W ten sposób odzwierciedla się we wszystkich innych *référentiels*, zarówno „indywidualnych” jak i „kolektywnych”⁵⁶.

IV. STRATEGIA OTWARCIA *RÉFÉRENTIEL*

Strategia fundamentalizmu, która została wyrażona w karczjańskiej *Rozprawie o metodzie*, daje nam przykład określonego *référentiel*. Jednakże za sprawą przeprowadzonej refleksji nad postępowaniem badawczym uczonego metoda ta została przez Gonsetha zakwestionowana jako nieprzydatna na gruncie nauki. Otworzyła się wówczas droga do wprowadzenia nowego *référentiel*. Ten nowy układ odniesienia ma być bardziej dostosowany do rzeczywistej sytuacji poznania naukowego⁵⁷. Zdaniem Gonsetha *référentiel*, który spełnia taki warunek, odpowiada ogólnym zasadom filozofii idoneistycznej, w tym głównie metodologii otwarcia na szeroko pojęte doświadczenie⁵⁸.

Odrzuca się więc hipotezę głoszącą niepodważalność jakichś źródeł poznawczych. Nie istnieje *référentiel* absolutny jako układ odniesienia o ustalonej raz na zawsze pewności⁵⁹. Według Gonsetha filozof, który odwołuje się do *référentiel* postulującego nieodwołalność fundamentu poznania, przekracza swoje uprawnienia: to, co on z góry przyjmuje za absolutne, ma jedynie status hipotezy. „Jego dyskurs powinien otworzyć się nie tylko na to, co możliwe i niemożliwe, ale na wszelkie niuanse tego, co ewentualne”⁶⁰.

---

⁵⁵ O r y. *Le dernier livre de F. Gonseth* s. 123.

⁵⁶ Tamże s. 123 n.

⁵⁷ G o n s e t h. *Référentiel et Méthode* s. 143.

⁵⁸ Tamże s. 151.

⁵⁹ G o n s e t h. *La situation du philosophe aujourd'hui*. „Intervalles”. Revue culturelle de Jura bernois et de Bienne 1990 n° 27 s. 63.

⁶⁰ Tamże s. 64.

Relacja podmiotu z sytuacji, w jakiej się znalazł, jest uwarunkowana przyjęciem przez niego określonego *référentiel*. W wyniku zmiany układu odniesienia można zupełnie inaczej osądzić rozważany zespół zagadnień czy porzucić jedną koncepcję dla innej. Poszukiwanie nowego *référentiel* z reguły jest związane z sytuacją problemową, zaistniałą w ramach akceptowanego układu odniesienia. Może mieć to miejsce w przypadku przyjęcia takiego punktu widzenia, który nie respektuje jakichś niezwykłych wymogów egzystencjalnych podmiotu. Tym samym wymogi te byłyby przenoszone z jednego *référentiel* na drugi. Zmiana *référentiel* może być skorelowana z postępem w adekwatności wydawanych sądów czy w słuszności postępowania. Zdarza się, że zmiana taka jest niezbędnym warunkiem do spełnienia w celu przewyciężenia przeszkód epistemologicznych lub ażeby usunąć popełnione błędy czy pomyłki⁶¹.

Aby utrzymać priorytet wymogów egzystencjalnych, podmiot jest zdolny do rozległych deformacji swojego *référentiel*. Możliwe jest tu również odrodzenie się wcześniejszych jego postaci (przykład ilustrujący przedstawia opis przebiegu eksperymentu z okularami dającymi odwrócony obraz obserwowanych przedmiotów). *Référentiel* nie osiąga stanu równowagi ustabilizowanej raz na zawsze. Występuje w stanie równowagi dynamicznej, ustalającej się między elementami sytuacyjnymi a czynnikami subiektywnymi podmiotu⁶².

Niezbywalny czynnik egzystencji podmiotu – np. zachowanie wertykalności – ujawnia pierwiastki subiektywne i obiektywne. Każdy normalny człowiek ma subiektywną skłonność do zachowania postawy pionowej. Stąd też poszukuje dookoła siebie odpowiedniego układu odniesienia. Z kolei świat transcendentny dostarcza jemu obiektywnych znaków orientacyjnych, bez których on byłby narażony na złe samopoczucie i zaburzenia związane z utrzymaniem swojej naturalnej postawy⁶³.

W ten sposób ze strony podmiotu wypływa stały wymóg wertykalności, któremu odpowiadają bardziej lub mniej udane aktualizacje. Sytuacja aktualizująca subiektywne niezbywalności podmiotu stanowi dla niego aktualnie zaakceptowany układ odniesienia, który nie daje jednakże gwarancji ostatecznej słuszności dokonanego wyboru. Zawsze więc może on ulec zmia-

⁶¹ G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 145 n.

⁶² T e n ż e. *Préface* s. 41 n.

⁶³ E m e r y. *La notion de référentiel dans la philosophie gonséthienne* s. 20.

nie⁶⁴. Subiektywne struktury podmiotu ujawniają się poprzez fakt utrzymywania się ich jako inwariantnych w stosunku do przemian *référentiel*⁶⁵.

Każdy proces poznawczy opiera się na jakichś danych wstępnych, związanych m.in. z wiedzą, poglądami, intuicją badacza oraz z określoną informacją empiryczną. Dane te stanowią *référentiel*, który nie jest punktem odniesienia ani całkowicie obiektywnym, ani zupełnie subiektywnym. W określonej sytuacji poznawczej nie podważa się ich, traktując je początkowo jako dane nabyte definitywnie. Jednakże pod wpływem nowej informacji czy ewolucji wiedzy niektóre z nich mogą zostać zrewidowane i zakwestionowane. W następstwie tego ustala się nowy – pod pewnym względem lepszy – *référentiel*. Większa wartość nowego układu odniesienia polega na jego lepiej spełnianej funkcji pośrednictwa w procesie poznania rzeczywistości transcendentnej⁶⁶.

Według Gonsetha wszelkie metodologiczne ustalenia powinny podlegać zasadzie „otwartości na doświadczenie”. Reguły metodologiczne pragnie on wywieść z praktyki badawczej uczonych, która wytycza postępowanie najbardziej skuteczne, jakim się dysponuje. Ta ostatnia staje się więc punktem wyjścia poszukiwania ogólnej metody badawczej. Praktyka badawcza uczonych ma stanowić *référentiel* wstępny przy wznoszeniu aktualnie prawomocnej metody. Będzie on dla tej metody punktem odniesienia tak długo, aż nie pojawi się lepszy⁶⁷.

Jednakże trzeba zauważyć, że żadna nabyta informacja nie jest dana w stanie czystym. Uzyskuje się ją jedynie za pośrednictwem pewnego rodzaju form, znaków, symboli, pojęć, teorii czy idei. W wyniku tego wiedza, którą się dysponuje, jest niezupełna, schematyczna i podlegająca rewizji⁶⁸.

To, co podmiot poznaje, to nie rzeczywistość sama w sobie. Są to interpretacje określonej sytuacji, dokonujące się w ramach ustalonego *référentiel*. Są one zdeterminowane przez *référentiel*, na którym podmiot bazuje. Interpretacje te ulegają modyfikacji w zależności od zmian zachodzących w układzie odniesienia⁶⁹.

Badanie naukowe jest działalnością empiryczno-teoretyczną. Należy w nim przyjąć za konieczne istnienie systemu jakichś warunków wstępnych – jakiegoś informacyjnego układu odniesienia. Nauka nie jest tworem gotowym

---

⁶⁴ G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 146, 176.

⁶⁵ Tamże s. 182.

⁶⁶ Tamże s. 159 n.

⁶⁷ Tamże s. 160-162.

⁶⁸ Tamże s. 163.

⁶⁹ Tamże s. 192.

i zamkniętym. Jest to zespół dyscyplin podlegających modyfikacji i rozwojowi. Metoda badania naukowego nie sprowadza się do zamkniętego zbioru algorytmów i procedur raz na zawsze określonych. Idea nauki nie jest ideą powszechnie ustaloną, taką, którą wszyscy badacze dysponowaliby jednocześnie. Tworzy ją zbiór zmieniających się informacji, poglądów, reguł i praktyk. Pod tym względem wspólnota uczonych nie konstituuje jednolitego środowiska⁷⁰.

Référentiel „epistemologa” (zawierający informację dotyczącą stanu różnych dyscyplin naukowych oraz sposobów i praktyk badania naukowego), a także korespondujący z nim język podlegają ewolucji, której rezultaty są trudne do przewidzenia. Jednakże ich stan aktualny nie jest całkowicie odcięty od tego, co działo się wcześniej. Stąd będzie można przynajmniej częściowo go wytłumaczyć na podstawie rozważenia poprzednich postaci *référentiel* i analizy charakteru zachodzących przemian. Tymczasem pomimo tego typu możliwości eksplikacyjnych zmienność historyczna *référentiel* i języka zawiera elementy nieprzewidywalne, wynikające z otwartości na nowe informacje teoretyczno-empiryczne oraz za sprawą inwencji twórczej podmiotu.

Prawomocność *référentiel* i adekwatność związanego z nim języka są zrelatywizowane do danej sytuacji poznawczej i nie mogą być nigdy uznane za zupełne i definitywne. Wraz z nową sytuacją możliwa jest zawsze nieoczekiwana ich zmiana⁷¹. Każdy *référentiel* jest ograniczony. Nikt nie ma takiego układu odniesienia, który byłby absolutnie kompletny czy zupełnie doskonały i który w konsekwencji dawałby gwarancję totalnej adekwatności poznania. W razie potrzeby – np. pod wpływem nowej informacji – *référentiel* jest w stanie odpowiednio się akomodować⁷². W wyniku nowych, rewolucyjnych ustaleń nauki (fizyka einsteinowska czy geometrie nieeuklidesowe) *référentiel* „naukowy” nie może być już redukowany do „naturalnego” *référentiel* podmiotu, funkcjonującego na poziomie poznania potocznego i zawierającego m.in. niezbywalne intuicje czasu i przestrzeni (którym odpowiada fizyka newtonowska czy geometria euklidesowa).

Z chwilą pojawienia się geometrii nieeuklidesowych mamy do czynienia z przejściem od *référentiel* „częściowego” geometrii euklidesowej do *référentiel* „scalonego” geometrii alternatywnych. Tym samym dokonał się postęp w poznaniu naukowym.

⁷⁰ G o n s e t h. *Epistémologie et référentiel* s. 188 n.

⁷¹ Tamże s. 200 n.

⁷² Tamże s. 203, 206.

Podobnie jest w przypadku teorii I. Newtona i A. Einsteina. Mechanika einsteinowska konstryuuje *référentiel* „kulturowy”, który świadczy o zaistniałym postępie względem *référentiel* mechaniki newtonowskiej. Ten ostatni stał się przypadkiem szczególnym pierwszego⁷³.

Référentiel „naukowy” jest w stanie permanentnego tworzenia się. Działalność naukowa z jednej strony obejmuje poszukiwanie nowych danych i ich włączanie w jego ramy, natomiast z drugiej strony są przypadki badania krytycznego *référentiel*. Niekiedy w wyniku asymilacji nowych informacji, idei lub koncepcji *référentiel* „naukowy” zostaje zmodyfikowany w celach adaptacyjnych. Takie transformacje miały miejsce przy przejściu z geocentrycznej do heliocentrycznej wizji świata czy w następstwie pojawienia się einsteinowskiej teorii względności⁷⁴.

Nauka nie jest tworem jednolitym. Każda jej część zawiera znamiona filozoficznych poglądów uczonych, którzy ją tworzą i rozwijają. Wspólnota uczonych nie jest doskonale zintegrowana. Nie zawsze występuje konsensus nawet w odniesieniu do tego, co powinno się uważać za naukowe. Stąd *référentiel*, którym posługują się uczeni, ma pewien margines niezdeternowania. Faktycznie występuje więc wiele różnych *référentiels* naukowych, które odzwierciedlają prądy myślenia obecne na scenie naukowej⁷⁵.

Pomiędzy treścią naszej wiedzy a rzeczywistością poznawaną zachodzi „korespondencja schematyczna”. Jest pożądane, aby poznanie – w celu osiągnięcia jak najlepszej adekwatności – mogło podlegać permanentnej rewizji. Każde badanie naukowe rozpoczyna się od danej sytuacji wyjściowej, w którą uczony jest faktycznie uwikłany za sprawą ustalonego *référentiel*. Jego sytuacja informacyjna pozostaje schematyczna, niezupełna i rewidowalna. Przy braku zasady rewizyjności opcja otwartości na doświadczenie nie mogłaby się rozwinąć w całym swoim zasięgu. W ten sposób „metodologia otwarta” przeciwstawia się metodzie kartezjańskiej i ogólniej każdej metodologii fundamentalizmu, która wiązałaby się z *référentiel* zakładającym czystą racjonalność czy aprioryczność⁷⁶.

Przebieg procedury badawczej Gonseth przedstawia za pomocą czterofazowego schematu postępowania naukotwórczego:

⁷³ E m e r y. *La notion de référentiel dans la philosophie gonséthienne* s. 21.

⁷⁴ O r y, jw. s. 124.

⁷⁵ Tamże s. 124.

⁷⁶ G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 164; t e n ż e. *Epistémologie et référentiel* s. 208.

Pierwsza faza polega na wyłonieniu się problemu w określonej sytuacji wyjściowej. Ażeby ukierunkować swoje działania i sformułować tezy, badacz musi mieć jakiś ustalony *référentiel* i korespondujący z nim język. Jest to jego sytuacja wyjściowa, która już wcześniej została ukształtowana. Trzeba ją uważać za punkt odniesienia niezupełny i rewidowalny. W „metodologii otwartej” dane wstępne pozostają w zawieszeniu, aby nie wykluczać możliwości ich ewentualnej rewizji. W ten sposób pod wpływem informacji zakłócającej zastany system wiedzy *référentiel* jako wyjściowy układ odniesienia ulega modyfikacji bądź ustępuje miejsca innemu, bardziej zaadaptowanemu do nowej sytuacji. Występowanie jakiegoś *référentiel* jest konieczne, gdyż stanowi on niezbędne pośrednictwo w interpretacji i rozumieniu danych informacji⁷⁷.

Wyłoniony problem może stać się obiektem badań dopiero wówczas, gdy całą tę sytuację da się wyrazić w jakimś komunikowalnym języku. Zakres języka musi pozwalać na ujęcie warunków wstępnych badania. Język należy zatem do niezbędnych środków uruchamiających wszelkie procedury badawcze. Może on także podlegać ewolucji⁷⁸.

Drugą fazą procedury badawczej jest etap sformułowania hipotezy, która ma doprowadzić do rozwiązania postawionego problemu. Zgodność deskrypcji językowej z treścią docierających do nas informacji nie jest nigdy całkowita. Pojęcia są tylko schematami rzeczywistości, akt komunikowania zaś nie sprowadza się jedynie do wiernego jej opisu. Języka nie da się oddzielić od świata wyobraźni. Ten ostatni daje nam możliwość schematyzowania rzeczywistości transcendentnej. Dany *référentiel* oraz związany z nim język są w stanie reagować na wszelkie zmiany poprzez swoją zdolność adaptacyjną⁷⁹.

Trzecia faza badania polega na testowaniu hipotezy. Na tym etapie hipoteza powinna zmienić swój status: „od tezy w zawieszeniu do tezy wypróbowanej”. Cały ten proces odbywa się w kontekście danego *référentiel* i związanego z nim języka. Procedura wypróbowywania hipotezy odwołuje się więc do pewnego systemu odniesienia, który w danym momencie wydaje się najlepszym z możliwych. Jest to *référentiel* „uzasadnienia”, wobec którego ma się racje niezawodności. Racje te to argumenty związane m.in. ze statusem metodologicznym pewnych technik weryfikacyjnych⁸⁰.

---

⁷⁷ T e n ż e. *Epistémologie et référentiel* s. 208 n.; t e n ż e. *Référentiel et méthode* s. 165.

⁷⁸ T e n ż e. *Epistémologie et référentiel* s. 209.

⁷⁹ Tamże s. 209-214.

⁸⁰ Tamże s. 214. Zob. także: G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 167.

Fazy druga i trzecia zakładają aktywność twórczą badacza. Tutaj trzeba wymyślić odpowiednią hipotezę, nakreślić projekt kroków ją sprawdzających oraz urzeczywistnić jego wykonanie.

Czwarta faza procedury określa etap powrotu do sytuacji wyjściowej. Pozytywnie wypróbowaną hipotezę trzeba włączyć do sytuacji wyjściowej. Być może otrzyma się od razu spójne powiązanie nowych informacji z wiedzą już zastaną. Ale może również zdarzyć się, że w wyniku tej procedury pojawi się wewnętrzna sprzeczność systemu. W celu przywrócenia spójności trzeba będzie wówczas zrewidować i skorygować *référentiel* wyjściowy. W efekcie takiego postępowania mogą zrodzić się nowe problemy i czterofazowa procedura badawcza rozpocznie się od nowa, wychodząc już od innej sytuacji początkowej⁸¹.

Proponowana procedura badawcza daje możliwość ewoluowania wiedzy (*référentiel* wyjściowego) ku sytuacji poznawczej o większej pewności. Dzięki rozwiązywaniu nowych problemów jest tu widoczny zachodzący postęp, który nierzadko owocuje powstaniem nowego *référentiel*.

Czterofazowe postępowanie badawcze tworzy schemat o pewnej elastyczności jego aplikowania. W praktyce procedura ta jest niekiedy skracana i upraszczana, a następujące po sobie etapy nie są wyraźnie rozgraniczane. Mogą się również powtarzać i przedłużać⁸².

Procedura czterech faz stanowi szczegółowe zastosowanie strategii antyfundamentalistycznej, której dominującą ideą jest „otwartość na doświadczenie” lub ogólniej – „zaangażowanie się w szeroko ujęte doświadczenie”⁸³. Integralną częścią tej strategii są cztery zasady metodologiczne:

1. „Zasada rewizyjności”, która formułuje prawo badacza do rewizji każdego poznania o zachwianej prawomocności. Rewizja nie może być czyniona bez uzasadnienia. Zabieg uzasadniania jest momentem partycypacji podmiotu epistemicznego w kwestionowaniu dotychczasowego *référentiel*.

2. „Zasada strukturalności” wskazuje na trzy aspekty poznania: teoretyczny, doświadczalny oraz intuicyjny. Pomiędzy nimi ustala się korespondencja schematyczna. Na poziomie poznania naukowego elementy te (łącznie z intuicją podmiotu) są otwarte na nowe informacje; są więc modyfikowalne.

3. „Zasada integralności” (lub solidarności) mówi o wzajemnym powiązaniu wszystkich elementów poznania (teoretycznym, empirycznym, intuicyj-

---

⁸¹ G o n s e t h. *Référentiel et méthode* s. 167; t e n ż e. *Epistémologie et référentiel* s. 214.

⁸² T e n ż e. *Epistémologie et référentiel* s. 214 n.

⁸³ T e n ż e. *Référentiel et méthode* s. 167.

nym). Postęp poznania jest uzależniony od zmian zachodzących we wszystkich jego częściach.

4. „Zasada techniczności” stwierdza, że w każdej sytuacji poziom wiedzy nabytej pozostaje w ścisłej interakcji ze stanem technologii i technik intelektualno-badawczych⁸⁴.

Gonseth uważa, że „metodologia otwarta” może być rozszerzona na wszelkie dziedziny badań naukowych⁸⁵. Tym samym robi krok w kierunku metodologicznej jedności nauki.

Otwartość poznania naukowego i nieprzewidywalny charakter jego przemian nie pozwalają podać jednoznacznego kryterium naukowości. Każda próba określenia, czym nauka jest lub czym być powinna, pozostaje zdeterminowana historycznie i odnosi się do aktualnego stanu wiedzy. Opiera się więc na jakimś przyjętym w danym czasie *référentiel*, który zawiera swoiste poglądy natury epistemologicznej, ontologicznej, aksjologicznej i metodologicznej. Idee nauki odnoszą się do właściwych im informacyjnych układów odniesień. Optowanie za jakimś *référentiel* jest równoważne z wyborem filozofii, z którą on jest związany. Gonseth opowiada się za filozofią, która respektuje generalną zasadę otwartości na doświadczenie. Taka ogólna idea otwartości tkwi w jej *référentiel*⁸⁶.

Ewolucja *référentiels* „indywidualnych” (np. poszczególnych uczonych) i „kolektywnych” (np. nauki) zależy od właściwego im dynamizmu, od interferencji wynikających z ich wzajemnych powiązań i wpływów oraz od informacji względem nich transcendentnych⁸⁷.

V. UWAGI KOŃCOWE

Wprowadzając do swojej epistemologii pojęcie *référentiel*, Gonseth pragnął zbadać subiektywne uwarunkowania poznania naukowego. W tej sprawie odnotowuje się pewne ustalenia. Okazuje się, że nauka nie kieruje się zasadami czystego empiryzmu. Teoria naukowa jest uzależniona od *référentiel* jej autora – od jego doświadczenia, intuicji i poglądów. Determinuje ją również panujący w danym okresie *référentiel* „naukowy”, który wyznacza ogólne założenia filozoficzne oraz ustalenia koncepcyjne, normatywne i językowe,

---

⁸⁴ Tamże s. 168-170.

⁸⁵ Tamże s. 149, 171.

⁸⁶ G o n s e t h. *Epistémologie et référentiel* s. 215 n.

⁸⁷ O r y. *Le dernier livre de F. Gonseth* s. 126.

dotyczące nauki i działalności badawczej uczonych. Postępowanie naukowe nie kieruje się również ideami skrajnego racjonalizmu (aprioryzmu). Świadczy o tym zmienność *référentiels* zarówno „indywidualnych”, jak i „kolektywnych”, które podlegają zasadzie otwartości na doświadczenie.

W wyniku konfrontowania różnych *référentiels* można przyczynić się do uzyskania postępu w adekwatności poznania rzeczywistości transcendentnej. Postępując w ten sposób, zdobędzie się informacje dotyczące roli czynników subiektywnych w procesie poznawczym. Będzie również możliwe uchwycenie jakichś stałych elementów poznawczych, które permanentnie występowałyby pomimo odwoływania się do różnych *référentiels*. Na etapie poznania potocznego i w początkach nauki nowożytnej elementy takie zawierały się w „strukturach subiektywności” podmiotu epistemicznego. Okazały się jednak niewystarczające dla nauki współczesnej. Ewentualne czynniki inwariantne tkwią zapewne w strukturach i relacjach zawartych w świecie transcendentnym. O sposobie wydobycia tego typu czynników mówi F. Bonsack – szwajcarski filozof, propagator i kontynuator myśli Gonsetha. Według niego to, co pozostaje poznawczo inwariantne wobec zmian podmiotowych (tzn. względem różnych punktów widzenia), jest deklarowane jako to, co rzeczywiste czy realne⁸⁸.

Référentiel jest instrumentem poznania i działania, służącym podmiotowi w każdej sytuacji, w którą został uwikłany. Jako informacyjny układ odniesienia *référentiel* charakteryzuje się niekompletnością, schematyzmem i rewizyjnością. Kieruje naszą partycypacją we wszelkich działaniach, w których zauważamy swoje zaangażowanie uczuciowe, moralne czy intelektualne. Pełni rolę niezbędnego pośrednika pomiędzy podmiotem a światem transcendentnym.

Dowolne twierdzenie będące wynikiem postępowania poznawczo-badawczego jest zawsze wpisane w odpowiedni układ odniesienia. Pozostaje zdeterminowane m.in. wiedzą, intuicją i doświadczeniem badacza oraz danymi stosownego wątku rzeczywistości. Ponadto każda myśl zawarta w twierdzeniu jest wyrażona w determinującym ją języku.

Dzięki *référentiel* podmiot ujmuje niektóre elementy poznawcze jako oczywiste. Nabyty układ odniesienia możemy traktować jako aprioryczne źródło poznania. Tezy będą wówczas wyprowadzane bezpośrednio z zawartości informacyjnej *référentiel*. Odwołując się do idei *référentiel*, można zatem

---

⁸⁸ F. B o n s a c k. *L'invariance comme critère de réalité*. „Cahiers de L'Institut de La Méthode”. Association F. Gonseth. Bienne 1994 n° 6 s. 1-18.

dogodnie zinterpretować racjonalizm kartezjański, idealizm transcendentálny I. Kanta, fenomenologię E. Husserla czy A. Koyrégo apriorystyczne ujęcie poznania naukowego.

Należy jednak pamiętać o empirystycznych wątkach genezy *référentiel* oraz o jego otwartości na doświadczenie. Dlatego też Gonsseth optuje za „fenomenologią otwartą”, gdzie struktury poznawcze podmiotu mogą się zmieniać, a intuicje będą podlegać rewizjom w następstwie nowych osiągnięć poznania naukowego. Niezawodność i stabilność ewidentnych elementów poznawczych są uzależnione od niezmienności *référentiel*. W wyniku postępu wiedzy mogą być zachwiane i podane w wątpliwość.

Im lepiej zbadamy *référentiel*, tym bardziej uświadomimy sobie jego determinującą rolę w procesie poznawczym. Badając charakter tej determinacji, będzie można przyczynić się do zwiększenia stopnia adekwatności poznania. Uwzględniwszy deformujące czynniki *référentiel*, podmiot musi być przygotowany na skorygowanie swoich twierdzeń i tym samym na przyjęcie innych aspektów poznawczych. Te ostatnie uformują nowy *référentiel*, ale już pod jakimś względem lepszy, gdyż uniknie się mankamentów wcześniej dostrzeżonych. Zapewne pojawią się nowe uwarunkowania deformujące przedmiot poznawany, ale znowu możemy odkryć charakter tych deformacji i cały proces się powtórzy. Wysiłek nie będzie jednak daremny, gdyż poznamy różne aspekty tej samej rzeczywistości oraz uświadomimy sobie, w jaki sposób wpływają one na jej obraz. Takie postępowanie – zgodne z zasadą otwartości epistemologicznej – w konsekwencji przyczyni się do pełniejszego zrozumienia świata transcendentnego.

Référentiel „naukowy” pełni rolę normotwórczą. Stanowi on m.in. zespół poglądów i zasad metodologicznych, wyznaczających sposób rozumowania i postępowania uczonego. Cechuje go temporalność i może zawsze ulec rewizji oraz modyfikacji pod wpływem nowego doświadczenia.

Trzeba zwrócić uwagę, że nie ma „czystych faktów empirycznych”. Wszelkie fakty są uteoretyzowane i opierają się na jakimś *référentiel*. Konfrontacja teorii z faktami w zasadzie polega na porównywaniu dwóch *référentiels*. „Wygra” ten, w ramach którego będzie można rozwiązać więcej problemów. W ten sposób otrzymamy postęp poznawczy nauki oraz uwydatni się dominujący *référentiel*, na którym opiera się „zwycięska teoria”.

Gonsseth nie ustala jakichś niezmiennych kryteriów naukowości. Takie antydemarkcjonistyczne stanowisko jest konsekwencją otwartości nauki. Nieprzewidywalna zmienność poznania naukowego nie pozwala określić przyszłości nauki. Gonsseth jest również wierny koncepcji adefinicyjności prowadzonego dyskursu, nie chcąc w ten sposób przedwcześnie zamykać

ustaleń poznawczych badania naukowego ani hamować ewolucji języka. Linia demarkacyjna naukowości jest uwarunkowana historycznie. Wyznacza ją stan aktualnych badań naukowych. Podanie jednoznacznego kryterium naukowości utrudnia jeszcze fakt, że sama nauka ma liczne założenia natury filozoficznej czy nawet światopoglądowej. Jest więc nieodłącznie związana z jakimś *référéntiel* „kulturowym”, na którego ukształtowanie mają z kolei wpływ poszczególne *référéntiels* „indywidualne” uczonych.

Gonseth stanowczo przeciwstawia się arbitralności nauki, uważając, że wszelkie ustalenia poznawcze wymagają uzasadnienia, a dokonane zmiany powinny mieć swoje racje. Przeprowadzone modyfikacje nie mogą być przypadkowe – muszą być zasadne (*idoiné*). Na tym ma polegać gonsethowski idoneizm. Zasadność postępowania badawczego jest wartością uniwersalną, obowiązującą we wszelkiej działalności ludzkiej, która chciałaby uchościć za racjonalną.

Antydemarkacjonizm Gonseth łączy z metodologiczną jednością nauk matematyczno-przyrodniczych, humanistycznych czy społecznych, mówiąc, że ich postępowanie badawcze może przebiegać według takich samych zasad „metodologii otwartej”. Oczywiście tych ostatnich nie uważa za niezmiennie (jak sama zresztą nazwa wskazuje). Wyznacza je gonsethowski *référéntiel* „naukowy”.

W ramach koncepcji *référéntiel* Gonseth ukazuje podmiotowe uwarunkowania nauki. Zajmuje się zagadnieniem wpływu aparatu poznawczego na treść i zakres naszej wiedzy. Przedstawia zarówno indywidualne, jak i gatunkowe uwarunkowania nauki. Determinanty gatunkowe są właściwe każdemu człowiekowi i są dziedziczone genetycznie w postaci możliwości adaptacyjnych podmiotu czy mechanizmów przekształcania struktur poznawczych i schematów nabywania wiedzy. Z kolei indywidualne determinanty poznania to predyspozycje intelektualne, przekonania, poglądy, intuicje, wiedza i doświadczenie poszczególnych uczonych. Wszelkie tego typu uwarunkowania konstytuują podmiotowy układ odniesienia. Uwarunkowania wchodzą w zakres *référéntiel*, który jest pośrednikiem w poznaniu rzeczywistości, uniemożliwiającym z powodu uteoretyzowania danych empirycznych (ujęcia intelektualnego, upojęciowionego czy w ramach określonej teorii) osiągnięcie jej czystej postaci.

Koncepcja *référéntiel* pozwala Gonsethowi zachować ideę ciągłości wiedzy w procesie jej rozwoju. Czynnikiem naukotwórczym jest sytuacja problemowa, która zostaje wygenerowana w ramach danego *référéntiel*. Jeśli na podstawie tego ostatniego zażegnanie sytuacji problemowej jest niemożliwe, trzeba będzie go zmodyfikować. W ten sposób zaznacza się wpływ wiedzy

już zdobytej na dalszy bieg jej procesu rozwojowego. Przy tym kolejne punkty widzenia mogą być przynajmniej częściowo niewspółmierne z sobą. Mogą dawać różne perspektywy świata wyrażone w językach, w których jednakowo brzmiące nazwy mają odmienne znaczenia.

W procesie rozwoju nauki dostrzega się zarówno fazy kumulatywizmu, jak i antykumulatywizmu. W tym drugim przypadku *référentiel* będzie podlegał znacznym modyfikacjom.

Gonsethowska koncepcja *référentiel*, obok takich pojęć, jak: „paradygmat” – T. Kuhna, „programy badawcze” – I. Lakatosa czy „racjonalizmy regionalne” – G. Bachelarda, może na stałe wejść do rozważań epistemologicznych. Dzięki tej koncepcji istnieje możliwość szerszego spojrzenia na proces poznawczo-badawczy, a szczególnie na przemiany intelektualnego wyposażenia podmiotu i modyfikacje obrazu rzeczywistości, jakie zachodzą w kontekście rozwoju nauki. Przede wszystkim dobrze dostrzeże się podmiotowe uwarunkowania wiedzy i kwestię możliwości zwiększenia adekwatności poznania.

BIBLIOGRAFIA

- B o n s a c k F.: Glossaire. „Intervalles”. Revue culturelle du Jura bernois et de Bienne 1990 n° 27 s. 147-151.
- L’invariance comme critère de réalité. „Cahiers de L’Institut de La Méthode”. Association F. Gonseth. Bienne 1994 n° 6 s. 1-18.
- E m e r y E.: La notion de référentiel dans la philosophie gonséthienne. W: Le problème de la connaissance en philosophie ouverte. Réd. E. Emery. Lausanne: L’Age d’Homme 1990 s. 17-40.
- Pour une philosophie du dialogue. Les combats singuliers de F. Gonseth. Lausanne: L’Age d’Homme 1995.
- G o n s e t h F.: Epistémologie et référentiel. W: Le problème de la connaissance en philosophie ouverte. Réd. E. Emery. Lausanne: L’Age d’Homme 1990 s. 186-227.
- L’Homo Phenomenologicus. „Dialectica” 19:1965 H. 73-74 s. 40-69.
- Langue et méthode. W: t e n z e. Le référentiel, univers obligé de médiatisation. Lausanne: L’Age d’Homme 1975 s. 45-82.
- Préface. Tamże s. 7-43.
- Référentiel et méthode. Tamże s. 139-199.
- Science, philosophie et foi. Tamże s. 109-138.
- La situation du philosophe aujourd’hui. „Intervalles”. Revue culturelle du Jura bernois et de Bienne 1990 n° 27 s. 59-68.
- K a c z m a r e k J.: [Rec.] E. Emery. Pour une philosophie du dialogue. Les combats singuliers de F. Gonseth. Lausanne: L’Age d’Homme 1995, „Roczniki Filozoficzne” 45:1997 z. 3 s. 272-279.

O r y A.: Le dernier livre de F. Gonseth. „Intervalles”. Revue culturelle du Jura bernois et de Bienne 1990 n° 27 s. 117-129.

LA CONCEPTION DE RÉFÉRENTIEL
DANS L'ÉPISTÉMOLOGIE DE FERDINAND GONSETH

R é s u m é

L'article se compose de six parties: (L'introduction), 1. La notion de référentiel, 2. Le rôle de référentiel dans le processus de connaissance, 3. Le référentiel comme le système de référence, 4. La stratégie d'ouverture de référentiel, 5. Les considérations finales.

Pour Ferdinand Gonseth, un référentiel est l'ensemble des préalables faute desquels telle ou telle activité systématique ne pourrait avoir lieu. Le référentiel peut s'offrir comme un cadre où cette activité prendra place. Référentiel est le cadre de connaissances par rapport auquel nous jugeons et nous situons le gens, les choses et les événements. Ce cadre ait été acquis dans une culture, dans un enseignement ou sur la base de l'expérience individuelle. Le référentiel n'est ni complètement objectif, ni entièrement subjectif. C'est un mixte sur lequel ce qui est du sujet et ce qui est du monde cherchent à s'accorder. Une mutation de référentiel peut s'accompagner d'un progrès dans l'objectivité du jugement et dans la justesse des comportements.

Résumé par Jerzy Kaczmarek

Słowa kluczowe: idoneizm (zasadność), metodologia otwarta, otwartość na doświadczenie, struktury subiektywne, układ odniesienia, uwarunkowania poznania naukowego, zasada rewizyjności.

Key words: idoneïsme, méthodologie ouverte, ouverture à l'expérience, structures subjectives, référentiel, conditionements de connaissance scientifique, principe de révisibilité.